

Hoofdstuk 2

Proteststem of ideologische stem?

De determinanten van het stemgedrag tijdens de 2019 verkiezingen in België

Ine Goovaerts
Anna Kern
Émilie van Haute
Sofie Marien

Vergeleken met de verkiezingen van 2014 heeft de stembusgang van 2019 grote verschuivingen opgeleverd in de partijvoorkeuren in Vlaanderen en Wallonië¹. In Vlaanderen verloren alle traditionele partijen zetels, terwijl voornamelijk het Vlaams Belang (VB) aan de radicaal rechtse kant, maar ook de PVDA aan de radicaal linkse kant, vooruitgang boekten. In Wallonië was er eenzelfde negatieve trend voor de traditionele partijen, met het radicaal linkse PTB (en ook Ecolo) als duidelijke winnaars van de verkiezingen. Deze winst werd vertaald in een toename van 15 zetels voor VB (van 3 zetels in 2014 naar 18 zetels in 2019) en een toename van 10 zetels voor PVDA-PTB (van 2 zetels in 2014 naar 12 zetels in 2019) in het federale parlement. Het succes van deze populistische partijen aan de extreme uiteinden van het ideologische spectrum (VB en PVDA-PTB) valt te verklaren doordat deze partijen in vergelijking met de vorige verkiezingen minder kiezers verloren dan de andere partijen, en er vooral in slaagden om nieuwe kiezers aan te trekken. Zoals aangetoond werd in hoofdstuk 1, won het Vlaams Belang kiezers van N-VA en in mindere mate ook van CD&V en van Open VLD. In Vlaanderen won PVDA kiezers van SP.A, van Groen en in mindere mate van de N-VA. In Wallonië won PTB voornamelijk stemmen van de PS en ook wat van Ecolo. Welke waren de drijfveren van deze verschuivingen? Dat is de vraag die we in dit hoofdstuk willen beantwoorden.

¹ Zie hoofdstuk 1: “Verschuivingen voor of tijdens de campagne? Een onderzoek naar kiesverschuivingen tijdens de 2019 verkiezingen in België”.

Om die vraag te beantwoorden spitsen we ons toe op twee mogelijke drijfveren van radicaal populistisch stemgedrag: protestattitudes en ideologische overwegingen. Ten eerste onderzoeken we in welke mate de stemmen die naar het VB en de PVDA-PTB gingen, proteststemmen waren. Meer specifiek onderzoeken we of de kiezers van deze partijen de sterkste protestattitudes, namelijk politiek wantrouwen en politieke ontevredenheid, hebben. Met andere woorden, we onderzoeken of de kiezers van het VB en de PVDA-PTB een lager politiek vertrouwen hebben en minder tevreden zijn met de politiek, dan de kiezers van de andere partijen.

Ten tweede onderzoeken we of de radicaal populistische stem ook ideologisch werd gedreven. Om het belang van ideologische overwegingen te onderzoeken, analyseren we eerst de beleidsvoorkeuren van VB en PVDA-PTB kiezers omtrent de kernthema's van deze partijen, namelijk migratie voor het VB en socio-economische issues voor de PVDA-PTB (Delwit en *al.* 2011). Voor beide thema's vergelijken we de posities van de VB en de PVDA-PTB kiezers met de posities van de kiezers van de mainstream partijen. Daarnaast analyseren we in een tweede stap ook de posities van de VB en de PVDA-PTB kiezers op een groter aantal onderwerpen (bv. milieu, economie, abortus, enz.). We creëerden daartoe een meting van "ideologische congruentie". Met behulp van deze meting onderzoeken we of het de VB en PVDA-PTB kiezers zijn wiens posities het sterkst overeenstemmen met die van de radicaal populistische partijen zelf (VB/PVDA-PTB), in vergelijking met de kiezers van mainstream partijen. We maken dus een vergelijking tussen de kiezers van populistische partijen en de kiezers van mainstream partijen, en onderzoeken of VB en PVDA-PTB kiezers het, het vaakst eens zijn met het VB en de PVDA-PTB over een bredere reeks aan onderwerpen. Door deze resultaten samen te brengen, analyseren we in dit hoofdstuk welk belang wantrouwen en ontevredenheid hebben gespeeld enerzijds, en ideologische overwegingen anderzijds, bij de stemkeuze tijdens de verkiezingen van 2019.

1. Theorie en literatuur

1.1. Proteststem

Populistische partijen kunnen worden geïdentificeerd aan de hand van de populistische ideologie die zij delen. Deze ideologie stelt dat "de maatschappij uiteindelijk verdeeld wordt in twee homogene en vijandige kampen – 'het zuivere volk' versus 'de corrupte elite' – en die stelt dat de politiek een uitdrukking zou moeten zijn van de *volonté générale* (algemene wil) van het volk" (Mudde 2004, p.543; Mudde en Rovira Kaltwasser 2017, p.18). Over-

eenkomstig deze definitie richten we ons in Vlaanderen op beide uiteinden van het ideologische spectrum. Beide uiteinden worden bezet door populistische partijen, het VB aan de rechterkant en de PVDA aan de linkerkant. In Wallonië richten we ons op de PTB aan de linkerkant van het spectrum. In de literatuur wordt het VB vrijwel altijd geassocieerd als een populistische partij (bv. Hooghe en *al.* 2011; Rooduijn en *al.*, 2019). Ook PVDA-PTB wordt vaak zo geassocieerd (bv. Wauters en Pittoors 2019), hoewel hun algehele beoordeling van populisme minder sterk is dan die voor het VB. In hun 2019 campagne maakte de PVDA-PTB echter sterk gebruik van populistische campagneberichten. Onze eigen analyse met behulp van de dataset van Lefevre en Van Aelst (2019) toont aan dat 26% van de PVDA campagneslogans een anti-elite boodschap bevatten en in 13% van hun slogans verwezen ze naar “het volk”. Dit was duidelijk meer wanneer we vergelijken met de campagneslogans van de mainstream partijen². Mainstream partijen worden in dit hoofdstuk gedefinieerd als “de electoraal dominante actoren in de centrum-linkse, centrum, en centrum-rechtse blokken op het Links-Rechtse politieke spectrum” (Meguid 2005, p.348 – eigen vertaling).

Uit voorgaand onderzoek weten we dat een groot deel van de stemmen voor populistische partijen proteststemmen zijn (Ford en Goodwin 2010; Ford en *al.* 2012; Hooghe en *al.* 2011; Oesch 2008; maar zie ook Van Der Brug en *al.* 2000), die voortkomen uit wantrouwen, ontevredenheid en woede van de kiezer tegenover de politiek. Deze attitudes komen dan weer voort uit verschillende soorten grieven die bijvoorbeeld te maken hebben met economische veranderingen, politiek elitarisme, corruptie en immigratie. Om dit ongenoegen tegenover de politieke elite te uiten, kiezen protestkiezers voor partijen die “een outcast in de politieke arena zijn” (Oesch 2008, p.353 – eigen vertaling). De literatuur heeft zich vooral gericht op radicaal rechtse populistische partijen bij het identificeren van deze “outcasts”. Echter, zoals Schumacher en Rooduijn (2013) betogen in hun onderzoek naar populistisch stemgedrag in Nederland, kunnen protestattitudes ook verklaren waarom kiezers voor radicaal linkse populistische partijen stemmen.

² Bij de mainstream partijen (nl. CD&V, Groen, Open VLD, N-VA, SP.A) bevatte 0 tot 8% van de slogans een verwijzing naar “het volk”, en anti-elite slogans kwamen zelfs nog minder voor (Lefevre and Van Aelst, 2019). Bij het Vlaams Belang bevatte 71% een verwijzing naar “het volk” en 17% van de slogans waren anti-elite.

Het is tenslotte zo dat de “steun voor radicaal rechtse populistische partijen die door proteststemmen verklaard kan worden niet te wijten is aan het radicaal-rechtse ideologische karakter van de partij, maar aan de anti-elitaire boodschap waarmee de partij de ‘gevestigde politieke orde’ aanvalt” (Schumacher en Rooduijn 2013, p.125 – eigen vertaling). Steun voor een radicaal linkse populistische partij of een andere partij die een dergelijke boodschap uitdrukt kan daarom dus net zo goed verklaard worden door proteststemmen (Ramiro 2016).

Maar welke protestattitudes zijn het dan precies die proteststemmen drijven? Met andere woorden, welke protestattitudes drijven de stemmen voor populistische partijen die bekend staan om hun anti-elitaire houding? De eerste attitude die gelinkt kan worden aan proteststemmen is politiek wantrouwen: proteststemmers stemmen voor populistische partijen om hun politiek wantrouwen te uiten (Bergh 2004). Dit betekent dat we proteststemmers kunnen identificeren door te onderzoeken of wantrouwende kiezers meer geneigd zijn om voor populistische partijen te stemmen dan voor mainstream partijen. Deze aanpak werd in het verleden al in verschillende studies gebruikt en deze studies tonen over het algemeen ook aan dat wantrouwende kiezers zich inderdaad eerder tot populistische partijen dan tot mainstream partijen wenden (bv. Betz 1994; Henry en *al.* 2015; Hooghe en *al.* 2011; Pauwels 2014; Swyngedouw 2001).

Een tweede attitude die gelinkt kan worden aan proteststemmen is politieke ontevredenheid. Politieke ontevredenheid verwijst naar het idee dat kiezers teleurgesteld kunnen zijn in de politiek, in de bestaande (traditionele) partijen, maar ook meer algemeen in het functioneren van de democratie. Politieke ontevredenheid kan dus in verschillende vormen voorkomen, en voorgaand onderzoek toonde al aan dat verschillende vormen van politieke ontevredenheid een invloed kunnen hebben op proteststemmen. Ford, Goodwin en Cutts (2012) laten bijvoorbeeld zien dat ontevredenheid met de traditionele partijen in Groot-Brittannië een belangrijke drijfveer was voor het succes van UKIP bij de verkiezingen van het Europees Parlement in 2009. Oesch (2008), op zijn beurt, constateerde in zijn internationaal vergelijkende studie dat ontevredenheid met het functioneren van democratie een belangrijke en bepalende factor was voor de stem voor populistische partijen. Ontevredenheid met het functioneren van de democratie bleek de “belangrijkste determinant voor een stem voor het Vlaams Blok en de [Noorse] Progress Party te zijn, en de tweede belangrijkste determinant voor een stem op het [Franse] Front National” (Oesch 2008, p.368 – eigen vertaling). Op basis van deze bevindingen uit eerdere studies, stellen we de volgende hypothesen voor de verkiezingen van 2019 in België voor:

H1: proteststemmen is sterker bij de kiezers van een populistische partij (VB, PVDA-PTB) dan bij de kiezers van de andere, mainstream partijen.

H1a: Kiezers van populistische partijen hebben een hoger niveau van politiek wantrouwen dan kiezers van mainstream partijen.

H1b: kiezers van populistische partijen zijn meer ontevreden met het beleid van de regionale regering dan kiezers van mainstream partijen.

H1c: kiezers van populistische partijen zijn meer ontevreden met de werking van de democratie dan kiezers van mainstream partijen.

We argumenteerden hierboven al dat zowel het VB als de PVDA-PTB populistische partijen zijn, maar dat de kenmerken van populistische partijen sterker aanwezig zijn voor het VB dan voor de PVDA-PTB. Daarom verwachten we dat beide partijen meer proteststemmen aantrekken dan de andere mainstream partijen, maar we verwachten ook dat het aandeel proteststemmen groter zal zijn bij het VB dan bij de PVDA-PTB.

H2: Proteststemmen is sterker bij de kiezers van het VB dan bij de kiezers van de PVDA-PTB.

1.2. Ideologische stem?

Naast proteststemmen zou radicaal populistisch stemgedrag volgens de literatuur ook gedreven worden door meer ideologische overwegingen. Dit betekent dat de beleidsposities van kiezers van radicaal populistische partijen sterk overeenkomen met de beleidsposities van deze partijen, en dat die overeenkomst op ideologisch vlak het populistische stemgedrag ook kan verklaren (Schumacher en Rooduijn 2013). De populistische ideologie, zoals hierboven gedefinieerd, stelt de vijandige relatie tussen “het goede volk” en “de corrupte elite” centraal en verbindt populistisch stemgedrag met proteststemmen. Het is echter belangrijk om hierbij te vermelden dat die populistische ideologie een “dunne ideologie” is, die altijd verbonden wordt met andere ideologieën, zoals bijvoorbeeld nationalisme of socialisme, om een volwaardige ideologie te zijn (Mudde 2004, p.544 – eigen vertaling). Deze combinatie van de populistische dunne ideologie – die gedeeld wordt door alle populistische partijen – met een andere ideologie, verklaart het bestaan van de vele verschillende varianten van populistische partijen op het ideologische spectrum en over de hele wereld. Radicaal rechts populistische partijen, zoals het Vlaams Belang in België, staan algemeen bekend om hun nativistische en xenofobe standpunten. Als voorbeeld heeft het Vlaams Belang (destijds “Vlaams Blok” genoemd) in 1992 een plan van 70 punten opgesteld als reactie op wat zij zagen als “het vreemdelingenprobleem”. Radicaal links populistische partijen, zoals de PVDA in Vlaanderen en de PTB in Wallonië, staan algemeen bekend om hun radicaal links socialistische of communistische politieke standpunten (Bull en Heywood 1994; Delwit 2014). Daarom verwachten we dat ideologische verschillen tussen

populistische en mainstream partijen, maar ook tussen verschillende populistische partijen, populistisch stemgedrag verklaren.

Verschillende voorgaande studies vonden al steun voor dit argument. Schumacher en Rooduijn (2013) vinden bijvoorbeeld dat, naast protestattitudes en evaluaties van partijleiders, beleidsposities, met name de nabijheid van de eigen beleidspositie tot de beleidspositie van een populistische partij, een van de belangrijkste redenen was om te stemmen voor zowel linkse als rechtse populistische partijen bij de verkiezingen van 2006 en 2010 in Nederland. Ook Ivarsflaten (2008) vindt dit voor beleidsposities met betrekking tot immigratie en toont aan dat grieven over immigratie de belangrijkste voorspeller waren voor het succes van zeven rechts-populistische partijen in West-Europa (2002-2003) (zie ook van der Brug 2003; van der Brug en *al.* 2000, 2005). Op basis van deze bevindingen verwachten we dat ideologische overwegingen ook een rol zullen spelen in het stemgedrag bij de verkiezingen van 2019 in België.

We verwachten dat deze ideologische overwegingen zich op de twee volgende manieren zullen manifesteren. Ten eerste verwachten we dat de kiezers van radicaal populistische partijen andere beleidsposities innemen dan de kiezers van de andere mainstream partijen. Meer bepaald verwachten we dat deze kiezers meer radicale posities innemen met betrekking tot hun kernthema's dan de kiezers van mainstream partijen. Populistische partijen staan erom bekend dat ze voornamelijk campagne voeren op één of twee van hun kernthema's. Over het algemeen zijn deze kernthema's migratie voor radicaal rechts populistische partijen en socio-economische thema's voor radicaal links populistische partijen. Deze thema's relateren sterk aan de andere ideologie die deze partijen mee definieert (Mudde 2004). Populisme en radicalisme zijn bovendien sterk verbonden in West-Europa (Rooduijn en Akkerman 2017). De radicaliteit van deze partijen heeft daarbij voornamelijk betrekking op hun kernthema's en niet zozeer op andere kwesties die niet centraal staan in hun linkse of rechtse ideologie (Akkerman, de Lange en Rooduijn 2016). Op basis hiervan worden de volgende hypothesen geformuleerd:

H3a: VB kiezers hebben meer radicale beleidsvoorkeuren met betrekking tot migratie dan de kiezers van de andere, mainstream partijen en de PVDA-PTB.

H3b: PVDA-PTB kiezers hebben meer radicale beleidsvoorkeuren met betrekking tot socio-economische thema's dan de kiezers van de andere, mainstream partijen en het VB.

Ten tweede verwachten we ook dat populistisch stemgedrag gedreven wordt door ideologische congruentie. Met ideologische congruentie bedoelen we de nabijheid van de eigen beleidsposities tot de beleidsposities van een politieke partij over een breder spectrum van onderwerpen (bv. economie, milieu, abortus, gendergelijkheid, enz.). Dit betekent dat wanneer ideologische congruentie hoog is, kiezers het eens zijn met een bepaalde politieke partij over een groot aantal onderwerpen. In deze studie onderzoeken we of, en verwachten we dat, de ideologische congruentie met de populistische partijen het hoogste is bij hun eigen kiezers, namelijk bij VB en PVDA-PTB kiezers, in vergelijking met de kiezers van andere mainstream partijen. Op basis daarvan komen we tot de laatste hypotheses:

H4a: de posities van VB kiezers zijn het meest congruent met het VB, in vergelijking met de posities van de kiezers van de andere, mainstream partijen en de PVDA-PTB.

H4b: de posities van PVDA-PTB kiezers zijn het meest congruent met de PVDA-PTB, in vergelijking met de posities van de kiezers van de andere, mainstream partijen en het VB.

2. Data, operationalisering en methode

Om onze hypotheses te testen maken we gebruik van de RepResent survey die in de introductie al beschreven werd. We trachten daarmee de stemkeuze voor de VB, de PVDA en de PTB te verklaren. Om te weten op welke partij elke respondent in de survey gestemd heeft bij de 2019 verkiezingen, gebruiken we de zelf-gerapporteerde stemkeuze van de respondenten voor het Vlaams en Waals Parlement bij de regionale verkiezingen³. Omwille van praktische redenen sluiten we respondenten die voor het Brussels Parlement hebben gestemd uit de analyse uit.

We concentreren ons hierbij op de rol van twee determinanten die de stemkeuze van burgers kunnen verklaren, namelijk protestattitudes en ideologische overwegingen. Om een zicht te krijgen in de protestattitudes van kiezers, meten we politiek vertrouwen, tevredenheid met het beleid van de

³ Respondenten die aangaven dat ze gestemd hebben voor CD&V, Groen, N-VA, Open VLD, PVDA, SP.A, Vlaams Belang, cdH, Défi, Ecolo, MR, PS en PTB worden opgenomen in de analyse. Respondenten die aangaven dat ze een “blanco/ongeldige stem” hebben uitgebracht worden uitgesloten van de analyse, behalve voor de analyse van protestattitudes (zie bv. Hooghe en *al.* 2011). Respondenten die aangaven dat ze gestemd hebben voor een “andere” partij, respondenten die niet gestemd hebben, alsook respondenten die niet mochten stemmen of niet meer wisten op wie ze gestemd hadden, worden uitgesloten van de analyse. Respondenten die aangaven dat ze gestemd hebben voor PP in Wallonië worden ook uitgesloten van de analyse, omdat deze partij geen zetel won in het Waalse parlement.

regionale regering, en tevredenheid met de werking van de democratie. We gebruiken de antwoorden op drie vragen om politiek vertrouwen te meten: de vragen peilen naar vertrouwen in politieke partijen, vertrouwen in het federale parlement, en vertrouwen in politici. De antwoorden op deze drie vragen worden gecombineerd tot één enkele index⁴ die loopt van 0 tot 10, waarbij 0 “helemaal geen vertrouwen” betekent, en 10 “volledig vertrouwen” betekent. Tevredenheid met de regionale regering wordt gemeten aan de hand van een item dat loopt van 0 (“zeer ontevreden”) tot 10 (“zeer tevreden”). De precieze formulering van de vraag luidt als volgt: “Hoe tevreden bent u over de inhoud van het beleid dat op volgende bestuursniveaus werd gevoerd in de voorbije jaren?”. Ten slotte wordt tevredenheid met de manier waarop de democratie in België werkt gemeten aan de hand van een vraag met antwoordmogelijkheden op een 5-puntsschaal. Deze schaal hebben we omgekeerd, zodat tevredenheid met democratie loopt van 1 (“zeer ontevreden”) tot 5 (“zeer tevreden”).

Wat ideologische overwegingen betreft, zijn we in de eerste plaats geïnteresseerd in de standpunten van de respondenten met betrekking tot de kernthema's van radicaal populistische partijen, namelijk migratie en socio-economische kwesties. Op beide thema's vergelijken we de posities van kiezers van populistische partijen met de posities van kiezers van de andere mainstream partijen. Om een zicht te krijgen in de positie van de respondenten op het thema migratie, analyseren we hun antwoorden op de volgende vraag: “Sommigen vinden dat niet-westerse allochtonen in Europa moeten kunnen leven met behoud van hun eigen cultuur. Anderen vinden dat zij zich moeten aanpassen aan de Europese cultuur. Waar zou u uzelf plaatsen op een schaal van 0 tot 10, waarbij 0 betekent dat niet-westerse allochtonen hun eigen cultuur volledig moeten kunnen behouden en 10 dat ze zich volledig moeten aanpassen aan de Europese cultuur?” Om de positie van de respondenten ten aanzien van socio-economische kwesties te meten, analyseren we hun antwoord op de stelling “Grote vermogens moeten meer worden belast” met antwoorden die variëren van 1 (“helemaal oneens”) tot 4 (“helemaal eens”).

Ten tweede zijn we geïnteresseerd in de ideologische congruentie waarbij gekeken wordt naar een groter aantal politieke onderwerpen. Dit laat ons toe om te onderzoeken of de beleidsposities van radicaal populistische kiezers het meest overeenstemmen met de posities van hun partij, in vergelijking met de beleidsposities van de kiezers van mainstream partijen. In de RepRe-sent survey kregen de respondenten 18 stellingen te zien over een reeks van

⁴ Cronbach's alpha = 0,937.

verschillende onderwerpen (bv. economie, milieu, abortus, pensioen, gendergelijkheid, enz.). Een van die stellingen is bijvoorbeeld “Er moet een minimumpensioen komen van minstens 1500 euro per maand”. De lijst met alle stellingen is te vinden in bijlage A. Om een zicht te krijgen in de posities van de respondenten op de verschillende stellingen, konden ze zichzelf voor elke stelling op een schaal van 1 (“helemaal oneens”) tot 4 (“helemaal eens”) plaatsen. Aangezien we ook de posities van alle (mainstream en radicaal populistische) Vlaamse en Waalse politieke partijen over al deze onderwerpen ter beschikking hebben, kunnen we voor elke respondent zijn/haar ideologische congruentie bepalen met elke partij die deelnam aan de Vlaamse/Waalse verkiezingsstrijd. Stel u bijvoorbeeld voor dat we de ideologische congruentie tussen respondent A en politieke partij A en politieke partij B willen meten. Wanneer ideologische congruentie tussen respondent A en politieke partij A gelijk is aan 0, dan betekent het dat die respondent het oneens is met partij A over alle 18 stellingen. Wanneer ideologische congruentie gelijk is aan 18 tussen respondent A en politieke partij B, dan zijn respondent A en politieke partij B het eens over alle 18 stellingen. Kortom, ideologische congruentie meet de ideologische nabijheid van elke respondent tot elke Vlaamse/Waalse partij. Onze analyse spitst zich toe op de ideologische nabijheid van alle respondenten met de radicaal populistische partijen VB en PVDA-PTB.

Om deze data te analyseren, voeren we zowel beschrijvende als ANOVA-analyses uit. Ten eerste berekenen we voor protestattitudes de gemiddelde scores voor politiek vertrouwen, tevredenheid met de regionale regering en tevredenheid met de democratie, voor elk kiezerskorps van elke partij. Om te onderzoeken of de kiezers van de verschillende partijen significant van elkaar verschillen, voeren we ANOVA-analyses uit. Deze analyses geven ons een indicatie van de kans dat verschillen in de steekproef ook zullen optreden in de gehele populatie (en dus niet alleen in de steekproef). Met andere woorden, we onderzoeken of de gemiddelde scores voor protestattitudes significant hoger liggen bij de kiezers van het VB en de PVDA-PTB in vergelijking met de kiezers van de andere, mainstream partijen. Dit staat ons toe om H1 en H2 te testen.

Ten tweede wordt een gelijkaardige analysestrategie gevolgd voor H3 over de radicaliteit van beleidsvoorkeuren voor migratie (H3a) en voor socio-economische kwesties (H3b), en voor H4 over ideologische congruentie: we presenteren de gemiddelde scores voor elk kiezerskorps van elke partij, en voeren daarna ANOVA-analyses uit om te testen of er significante verschillen zijn tussen de kiezers van de verschillende partijen⁵.

3. Resultaten

3.1. Protestem?

In lijn met onze verwachtingen tonen de resultaten aan dat de kiezers van de verscheidene partijen verschillen van elkaar met betrekking tot hun protestattitudes. Meer bepaald tonen de resultaten aan dat zowel kiezers aan radicaal rechts populistische zijde, als aan radicaal links populistische zijde, een hoger niveau van politiek wantrouwen en politieke ontevredenheid koesteren dan de kiezers van de andere, mainstream partijen. Ten eerste zien we dat in Vlaanderen de kiezers van het VB en de PVDA minder vertrouwen hebben in de politiek dan kiezers van mainstream partijen (zie tabel 2.1). Aangezien we gebruik maken van een steekproef van respondenten uit de populatie, testen we of deze verschillen tussen populistische en mainstream partijen significant zijn. Dit geeft ons een indicatie van de kans dat verschillen die we in de steekproef waarnemen, ook zullen voorkomen bij alle kiezers in de populatie (en dus niet alleen in de steekproef). De p-waarde in tabel 2.1 geeft aan dat er significante verschillen zijn tussen de kiezers van de verschillende partijen wat betreft politiek vertrouwen. We kunnen dit interpreteren als volgt: wanneer de p-waarde kleiner is dan 0,05; dan is er minder dan 5% kans dat er geen verschil is in de gemiddelde politieke vertrouwensniveaus tussen de kiezers van de verschillende partijen in de populatie. Deze p-waarde van 0,05 wordt gebruikt als grenswaarde om te bepalen of een verschil significant is of niet, en geeft ons dus een indicatie van de kans of dit verschil in de populatie zal voorkomen of niet. Er wordt bovendien ook een bijkomende post-hoc test uitgevoerd. Dit is een test om te analyseren welke kiezerskorsen van welke partijen nu precies van elkaar verschillen. Deze post-hoc analyse laat voor politiek vertrouwen zien dat, in lijn met de verwachtingen, de gemiddelde scores voor zowel VB ($M = 2,95$) als PVDA kiezers ($M = 3,04$) significant lager liggen dan de gemiddelde sco-

⁵ We presenteren de analyses met ongewogen data (zie Bijlage B voor aanvullende analyses met gewogen data).

res voor de kiezers van vier mainstream partijen ($M_{CD\&V} = 4,65$; $M_{Groen} = 4,60$; $M_{N-VA} = 4,58$; $M_{OpenVLD} = 4,75$). Kiezers van CD&V, Groen, N-VA en Open VLD verschillen niet significant van elkaar op deze dimensie.

Een interessante uitzondering hierop zijn de SP.A kiezers: terwijl de kiezers van mainstream partijen over het algemeen significant verschillen van de kiezers van populistische partijen, geven de resultaten aan dat SP.A kiezers ($M = 3,70$) niet significant verschillen van PVDA kiezers. Ondanks de steekproef een verschil in gemiddelde scores aangeeft, geeft de p-waarde van 0,147 aan dat dit verschil niet significant is. Aangezien de p-waarde een score heeft die hoger is dan 0,05, is de kans dat er geen verschil is tussen SP.A en PVDA kiezers in de populatie groter dan 5% (namelijk 14,7%). SP.A kiezers verschillen echter wel significant van VB kiezers: VB kiezers hebben een significant lager niveau van politiek vertrouwen dan SP.A kiezers ($p = 0,007$). Wat tot slot nog opvalt is dat de kiezers van alle partijen een gemiddelde score hebben die lager ligt dan 5 op een 11-puntenschaal. Daaruit kunnen we concluderen dat de kiezers van alle partijen weinig vertrouwen koesteren in de politiek, maar waarbij VB en PVDA kiezers wel duidelijk het meest wantrouwend zijn.

We kunnen gelijkaardige conclusies trekken voor de tevredenheid met het beleid van de regionale regering. De gemiddelde scores geven aan dat kiezers van het VB ($M = 4,22$) en de PVDA ($M = 3,67$) het meest ontevreden zijn met het beleid van de Vlaamse regering. Een post-hoc analyse toont opnieuw aan dat de kiezers van vier mainstream partijen significant meer tevreden zijn met het beleid van de Vlaamse regering dan de kiezers van beide radicaal populistische partijen ($M_{CD\&V} = 5,89$; $M_{Groen} = 4,95$; $M_{N-VA} = 6,41$; $M_{OpenVLD} = 5,54$). SP.A kiezers zijn opnieuw de uitzondering: ze verschillen niet significant van VB en PVDA kiezers en hebben dus een gelijkaardig niveau van ontevredenheid met het beleid van de Vlaamse regering ($M = 4,30$).

Wat tevredenheid met de werking van de democratie betreft, geven gemiddelde scores opnieuw aan dat VB en PVDA kiezers het minst tevreden zijn. Uit een ANOVA-analyse blijkt bovendien dat zowel VB ($M = 2,27$) als PVDA ($M = 2,58$) kiezers significant verschillen van alle andere, mainstream partijen ($M_{CD\&V} = 3,29$; $M_{Groen} = 3,19$; $M_{N-VA} = 3,02$; $M_{OpenVLD} = 3,23$; $M_{SP.A} = 2,95$). Het verschil tussen SP.A en PVDA kiezers is opnieuw klein, maar een post-hoc analyse toont dat dit verschil significant is ($p = 0,020$). Hoewel geen enkel kiezerskorps hoog scoort op tevredenheid met de werking van de democratie, zijn VB en PVDA kiezers in Vlaanderen het minst tevreden in vergelijking met de kiezers van alle andere mainstream partijen.

Naast dit alles vinden we ook dat kiezers die een ongeldige of blanco stem hebben uitgebracht een hoge mate van politiek wantrouwen hebben ($M = 2,99$), en eerder ontevreden zijn met het beleid van de Vlaamse regering ($M = 3,69$) en met de democratie in het algemeen ($M = 2,44$). Een ANOVA-analyse en bijkomstige post-hoc analyse toont dat deze kiezers niet significant verschillen van de kiezers van radicaal populistische partijen wat hun protestattitudes betreft. Ongeldig of blanco stemmen wordt met andere woorden ook gebruikt als een manier om politieke onvrede te uiten.

Tabel 2.1. Protestattitudes bij het kiezerskorps van de verschillende partijen – Vlaanderen 2019

	Politiek vertrouwen	Tevredenheid met de regionale regering	Tevredenheid met de democratie
CD&V	4,65	5,89	3,29
Groen	4,60	4,95	3,19
N-VA	4,58	6,41	3,02
Open VLD	4,75	5,54	3,23
PVDA	3,04	3,67	2,58
SP.A	3,70	4,30	2,95
VB	2,95	4,22	2,27
Blanco/ongeldig	2,99	3,69	2,44
ANOVA	$F = 30,88$ $p = 0,000$	$F = 52,90$ $p = 0,000$	$F = 38,49$ $p = 0,000$

Ten tweede hebben de kiezers van de PTB in Wallonië ook sterkere protestattitudes dan de kiezers van de mainstream partijen (zie tabel 2.2).

Wat betreft vertrouwen in de politiek scoren PTB kiezers ($M = 2,07$) gemiddeld lager dan de kiezers van alle andere partijen ($M_{\text{CdH}} = 3,97$; $M_{\text{Défi}} = 2,93$; $M_{\text{Ecolo}} = 3,53$; $M_{\text{MR}} = 4,44$; $M_{\text{PS}} = 3,70$). Uit de bijkomstige analyses blijkt dat al deze verschillen significant zijn. Toch is het ook in Wallonië interessant om de positie van de kiezers van een mainstream partij op te merken: het niveau van politiek vertrouwen van Défi kiezers bevindt zich tussen de niveaus van politiek vertrouwen van PTB kiezers en de kiezers van de andere mainstream partijen. Défi kiezers verschillen echter wel nog steeds significant van PTB kiezers ($p = 0,042$).

Er kunnen gelijkaardige conclusies getrokken worden voor ontevredenheid met het beleid van de Waalse regering: PTB kiezers zijn het meest ontevreden ($M = 2,59$) en verschillen daarin significant van alle andere partijen ($M_{\text{CdH}} = 5,03$; $M_{\text{Défi}} = 3,65$; $M_{\text{Ecolo}} = 4,17$; $M_{\text{MR}} = 5,32$; $M_{\text{PS}} = 4,17$). Ook de resultaten voor tevredenheid met democratie zijn in lijn met de verwachtingen.

Het zijn opnieuw de PTB kiezers die het minst tevreden zijn ($M = 2.06$) en daarbij bovendien significant verschillen van alle andere mainstream partijen ($M_{\text{CDH}} = 5,03$; $M_{\text{Défi}} = 3,65$; $M_{\text{Ecolo}} = 4,17$; $M_{\text{MR}} = 5,32$; $M_{\text{PS}} = 4,17$). Ook voor beide tevredenheidsvariabelen zien we een interessante positie van de Défi kiezers. Hoewel ze significant verschillen van PTB kiezers, zijn hun tevredenheidsniveaus eerder laag en kunnen ze over het algemeen gesitueerd worden tussen de niveaus van de kiezers van PTB en de kiezers van de andere mainstream partijen. Hierbij is het belangrijk op te merken dat de status van Défi in Wallonië sterk verschilt van hun status in Brussel. In Wallonië is het een nieuwe partij die zich probeert te vestigen. Met deze nieuwkomerstatus sprak Défi dus blijkbaar hetzelfde soort kiezers aan als PTB. Ten slotte zien we ook dat de verschillen tussen de mainstream partijen groter zijn in Wallonië dan in Vlaanderen. Onder de mainstream partijen zijn het cdH en vooral MR – die beide deel uitmaakten van de Waalse regering – die rekenen op een electoraat dat over het algemeen minder vervreemd is van de politiek; ze worden daarin gevolgd door Ecolo en PS.

Over het algemeen bevestigen deze resultaten H1, waarin wordt gesteld dat proteststemmen sterker is bij de kiezers van de radicaal populistische partijen (VB, PVDA-PTB) dan bij de kiezers van de andere, mainstream partijen. Meer bepaald hebben de kiezers van radicaal populistische partijen een hoger politiek wantrouwen (H1a), zijn ze meer ontevreden met het beleid van de regionale regering (H1b) en met de werking van de democratie (H1c) dan de kiezers van mainstream partijen.

Tabel 2.2. Protestattitudes bij het kiezerskorps van de verschillende partijen – Wallonië 2019

	Politiek vertrouwen	Tevredenheid met de regionale regering	Tevredenheid met de democratie
CDH	3,97	5,03	2,92
Défi	2,93	3,65	2,53
Ecolo	3,53	4,17	2,82
MR	4,44	5,32	3,20
PS	3,70	4,17	2,78
PTB	2,07	2,59	2,06
Blanco/ongeldig	2,11	2,38	2,41
ANOVA	$F = 29,84$ $p = 0,000$	$F = 39,69$ $p = 0,000$	$F = 27,75$ $p = 0,000$

Ook in Wallonië is het niveau van politiek vertrouwen van kiezers die een blanco of ongeldige stem hebben uitgebracht vergelijkbaar met het niveau van politiek vertrouwen van PTB kiezers ($M = 2,11$). En ook wat betreft politieke ontevredenheid hebben deze kiezers gelijkaardige scores als PTB kie-

zers: ze zijn zelfs iets minder tevreden met het beleid van de Waalse regering ($M = 2,38$) en zijn iets meer tevreden met de werking van de democratie ($M = 2,41$). Voor alle drie de protestattitudes zijn er geen significante verschillen tussen PTB kiezers en kiezers die een blanco of ongeldige stem hebben uitgebracht. Dus ook in Wallonië lijkt ongeldig of blanco stemmen een alternatieve manier te zijn om protest te uit te drukken.

Tot slot stelden we in hypothese 2 dat proteststemmen sterker zou zijn bij de kiezers van het VB dan bij de kiezers van de PVDA-PTB. De resultaten van onze studie ondersteunen deze hypothese niet. Politiek wantrouwen, ontevredenheid met de regionale regering en ontevredenheid met de democratie zijn niet sterker bij VB kiezers dan bij PVDA-PTB kiezers. In Vlaanderen hebben VB kiezers een vergelijkbaar niveau van politiek vertrouwen, tevredenheid met de Vlaamse regering en tevredenheid met democratie als PVDA kiezers. Ze verschillen niet significant van elkaar. Interessant is dat PTB kiezers de sterkste protestattitudes hebben, sterker dan de kiezers van het VB en de PVDA. PTB stemmers zijn met andere woorden het meest wantrouwend en het meest ontevreden in vergelijking met de kiezers van alle andere partijen in beide regio's.

3.2. Ideologische stem?

In onze volgende analyse onderzoeken we of de kiezers van het VB en de PVDA-PTB meer radicale beleidsvoorkeuren hebben met betrekking tot hun kernthema's, namelijk migratie en socio-economische kwesties, in vergelijking met de kiezers van de andere, mainstream partijen. Wat betreft het migratiethema tonen de resultaten ten eerste aan dat er aanzienlijke verschillen zijn bij de kiezers van de verschillende partijen over de mate waarin niet-westerse allochtonen zich moeten aanpassen aan de Europese cultuur in Vlaanderen (zie tabel 2.3). Toch wijst het algemene gemiddelde ook op een electoraat dat voorstander is van culturele assimilatie (de gemiddelde score is 7 op een schaal van 0 "bewaart hun eigen cultuur volledig" tot 10 "past zich volledig aan de Europese cultuur aan"). VB kiezers ($M = 7,75$) hebben meer radicale posities omtrent migratie dan de kiezers van bijna alle andere partijen ($M_{CD\&V} = 7,01$; $M_{Groen} = 6,15$; $M_{OpenVLD} = 7,15$; $M_{PVDA} = 6,03$; $M_{SP.A} = 6,82$), behalve N-VA kiezers ($M = 7,86$). Een post-hoc analyse toont dat de verschillen significant zijn tussen VB enerzijds en CD&V, Groen, PVDA en SP.A anderzijds (dit is niet het geval voor Open VLD – $p = 0,076$, en N-VA – $p = 0,994$). Hypothese 4a wordt dus gedeeltelijk bevestigd.

Vooraf PVDA en Groen kiezers bevinden zich aan de meer gematigde kant van de schaal, wat ook aantoont dat er sterke ideologische verschillen zijn tussen radicaal populistische partijen aan de linker- en rechterzijde van het politieke spectrum.

Ook voor het socio-economische thema, en meer specifiek voor de stelling “grote vermogens moeten meer worden belast”, zijn er substantiële verschillen tussen de kiezers van de Vlaamse partijen. Zoals verwacht tonen de gemiddelde scores aan dat PVDA kiezers de grootste voorstander zijn ($M = 3,62$) van dit voorstel, en dat Open-VLD kiezers het meest terughoudend zijn om grote vermogens meer te belasten ($M = 2,84$). Een ANOVA-analyse en daaropvolgende post-hoc analyse toont aan dat PVDA kiezers significant hoger scoren dan de kiezers van CD&V, Groen, N-VA, Open VLD en het VB. Bovendien valt het op dat hoewel PVDA kiezers de meest extreme positie over dit onderwerp innemen, het verschil met de kiezers van de andere linkse mainstream partijen, namelijk Groen en SP.A, minimaal is en niet significant voor SP.A kiezers ($p = 0,845$).

Tabel 2.3. Beleidsvoorkeuren bij het kiezerskorps van de verschillende partijen – Vlaanderen

	Niet-westerse allochtonen moeten zich aanpassen aan de Europese cultuur (0-10 schaal)	Grote vermogens moeten meer worden belast (1-4 schaal)
CD&V	7,01	3,27
Groen	6,15	3,39
N-VA	7,86	3,04
Open VLD	7,15	2,84
PVDA	6,03	3,62
SP.A	6,82	3,52
VB	7,75	3,22
ANOVA	$F = 23,78$ $p = 0,000$	$F = 20,22$ $p = 0,000$

In Wallonië zorgt het migratiethema eveneens voor verdeeldheid bij de kiezers van de verschillende partijen, al wijst ook hier het algemene gemiddelde op een electraat dat voorstander is van culturele assimilatie (de gemiddelde score in Wallonië is opnieuw 7). PTB, cdH en Ecolo kiezers bevinden zich aan de meer gematigde kant van de schaal, terwijl MR en Défi kiezers in sterkere mate voorstanders zijn van culturele assimilatie.

Wat betreft het meer belasten van grote vermogens zijn PTB kiezers de sterkste voorstander, maar is het verschil met de sociaaldemocraten en Ecolo (maar ook Défi) opnieuw klein en niet significant. PTB kiezers verschillen

wel significant van de kiezers van cdH ($p = 0,003$) en MR ($p < 0,001$). Hypothese 3b wordt daarom gedeeltelijk bevestigd: PVDA-PTB kiezers hebben meer radicale beleidsvoorkeuren met betrekking tot socio-economische issues dan de kiezers van cdH en MR, maar er is geen verschil ten opzichte van de kiezers van mainstream links en van Défi.

Tabel 2.4. Beleidsvoorkeuren bij het kiezerskorps van de verschillende partijen – Wallonië

	Niet-westerse allochtonen moeten zich aanpassen aan de Europese cultuur (0-10 schaal)	Grote vermogens moeten meer worden belast (1-4 schaal)
CDH	6,53	3,20
Défi	7,65	3,38
Ecolo	6,76	3,40
MR	7,66	2,97
PS	6,97	3,45
PTB	6,48	3,57
ANOVA	$F = 8,59$ $p = 0,000$	$F = 16,70$ $p = 0,000$

Wanneer we ons wenden tot onze laatste hypotheses (H4a en H4b), dan zien we ten eerste dat in Vlaanderen ideologische congruentie met het VB en de PVDA inderdaad het hoogst is bij de kiezers van deze radicaal populistische partijen, in vergelijking met de kiezers van de andere partijen. Dit resultaat is het duidelijkst voor het VB: VB kiezers zijn het over een groter aantal onderwerpen eens met de posities van de politieke partij VB dan de kiezers van alle andere partijen (zie tabel 2.5). Hoewel de verschillen niet enorm zijn, verschillen VB kiezers significant van alle andere kiezers. Meer bepaald zijn VB kiezers het eens met partij VB op gemiddeld 11 van de 18 stellingen, terwijl de kiezers van alle andere partijen het eens zijn met hen op 10 of minder stellingen. Als we naar de resultaten voor PVDA kijken, zien we dat ook PVDA kiezers het, het vaakst eens zijn met de standpunten van de partij PVDA, maar de verschillen zijn opnieuw klein en bovendien niet significant voor de kiezers aan de linkerzijde van het politieke spectrum (namelijk Groen en SP.A kiezers). PVDA kiezers, maar ook Groen kiezers zijn het eens met gemiddeld 12 stellingen, SP.A kiezers zijn het eens met gemiddeld 11 stellingen. Kiezers van alle andere partijen zijn het eens met 10 of minder stellingen.

Tabel 2.5. Ideologische congruentie bij het kiezerskorps van de verschillende partijen met VB en PVDA – Vlaanderen

	Ideologische congruentie met VB	Ideologische congruentie met PVDA
CD&V	9,09	9,79
Groen	7,54	11,73
N-VA	10,12	8,52
Open VLD	9,27	9,68
PVDA	8,83	11,75
SP.A	8,57	11,33
VB	10,69	9,05
ANOVA	$F = 57,76$ $p = 0,000$	$F = 94,97$ $p = 0,000$

Ten slotte zijn de verschillen met betrekking tot ideologische congruentie minder uitgesproken voor PTB in Wallonië. Vooral de verschillen tussen PTB en Ecolo kiezers zijn klein. Gemiddelde scores tonen aan dat het zelfs Ecolo kiezers zijn wiens posities het sterkst overeenkomen met de posities van de partij PTB. Ecolo kiezers worden gevolgd door PTB kiezers. Een bijkomende ANOVA- en post-hoc analyse toont aan dat het verschil tussen PTB en Ecolo kiezers, maar ook verschillen met Défi en PS kiezers niet significant zijn ($p = 0,160$, $p = 0,203$, $p = 0,061$ voor respectievelijk Ecolo, Défi en PS). De enige significante verschillen doen zich voor tussen PTB kiezers en de kiezers van de centrum- en centrumrechtse partijen cdH ($p = 0,017$) en MR ($p < 0,001$).

We kunnen dus allereerst concluderen dat VB kiezers over het algemeen niet alleen meer radicale posities innemen omtrent het migratiethema, ook wat andere beleidsposities betreft lijken ze het meest overeen te stemmen met “hun” partij. Dit bevestigt H4a, waarin gesteld wordt dat de posities van VB kiezers het meest congruent zijn met VB, in vergelijking met de posities van de kiezers van alle andere partijen. Ten tweede zijn er ook verschillen in ideologische congruentie met PVDA-PTB, maar deze verschillen zijn minder uitgesproken.

We zien dit het sterkst in Wallonië, waar de verschillen in ideologische congruentie het kleinst zijn, en waar de ideologische congruentie met PTB alleen lager is voor de kiezers van cdH en MR. Ook in Vlaanderen verschillen PVDA kiezers niet significant van de andere linkse partijen wat ideologische congruentie betreft, maar wel van de centrumrechtse en rechtse partijen.

Tabel 2.6. Ideologische congruentie bij het kiezerskorps van de verschillende partijen met PTB – Wallonië

	Ideologische congruentie met PTB
cdH	10,81
Défi	10,86
Ecolo	12,26
MR	9,66
PS	11,07
PTB	11,70
ANOVA	$F = 26,64$ $p = 0,000$

4. Conclusie

Tijdens de 2019 verkiezingen zagen we een aantal aanzienlijke verschuivingen in partijvoorkeuren. Zowel in Vlaanderen als in Wallonië verschoven de kiezers in grote mate naar de radicaal populistische partijen, namelijk Vlaams Belang en PVDA in Vlaanderen, en PTB in Wallonië. In dit hoofdstuk hebben we het belang van protestattitudes en ideologische overwegingen onderzocht om deze stemkeuze te verklaren.

Onze bevindingen tonen over het algemeen aan dat zowel protestattitudes als ideologische overwegingen belangrijk zijn bij het verklaren van de radicaal populistische stemkeuze, zowel voor het Vlaams Belang als voor de PVDA-PTB. Ten eerste zijn de kiezers aan radicaal rechts populistische zijde (VB) en aan radicaal links populistische zijde (PVDA-PTB) meer politiek wantrouwig dan de kiezers van mainstream partijen, en zijn ze bovendien meer ontevreden met het beleid van de regionale regering en met de werking van de democratie. Het valt daarbij wel op dat de kiezers van alle politieke partijen vrij kritisch zijn ten aanzien van de politiek en de democratie. Er is geen enkele partij waarvan we kunnen zeggen dat hun electoraat een hoog niveau van politiek vertrouwen of politieke tevredenheid heeft.

Een andere interessante bevinding zijn de posities van SP.A in Vlaanderen en Défi in Wallonië. Hoewel de kiezers van alle mainstream partijen beduidend zwakkere protestattitudes koesteren dan de kiezers van radicaal popu-

listische partijen, vormen deze partijen hier een uitzondering op. Meer bepaald situeren SP.A kiezers zich wat betreft hun protestattitudes tussen de niveaus van VB en PVDA kiezers enerzijds, en de kiezers van alle andere mainstream partijen anderzijds. Hetzelfde gebeurt voor Défi in Wallonië: Défi kiezers situeren zich tussen PTB kiezers enerzijds, en de kiezers van alle andere mainstream partijen anderzijds. Toch zijn de protestattitudes, in lijn met de verwachtingen, nog het sterkst bij de kiezers van de radicaal populistische partijen, zowel aan linkse zijde als aan rechtse zijde. Bovendien hadden we verwacht dat protestattitudes sterker zouden zijn bij VB kiezers dan bij PVDA-PTB kiezers. Dit bleek echter niet het geval: de protestattitudes van de kiezers van het VB en van de kiezers van PVDA-PTB zijn minstens even sterk. Hoewel populistische kenmerken sterker worden geacht bij het VB dan bij de PVDA-PTB, wordt dit niet weerspiegeld in de protestattitudes van hun kiezers.

Daarnaast vonden we dat ook ideologische overwegingen een rol spelen. Het belang van deze ideologische overwegingen overschijnt echter wel wat naargelang de populistische partij. Vooral voor Vlaams Belang spelen ideologische overwegingen een belangrijke rol. VB kiezers hebben over het algemeen meer radicale beleidsvoorkeuren met betrekking tot hun kernthema migratie dan de kiezers van de andere partijen (behalve N-VA kiezers). Ook ideologische congruentie is het hoogst tussen VB en VB kiezers, wat betekent dat VB kiezers het ook het vaakst eens zijn met het Vlaams Belang op een bredere reeks aan onderwerpen, in vergelijking met de kiezers van alle andere partijen. Niet heel verrassend zijn deze verschillen het grootst met partijen aan de linkerzijde van het ideologisch spectrum. Deze bevindingen tonen aan dat, in tegenstelling tot wat soms beweerd wordt, de VB stem niet alleen een proteststem is. Over het algemeen komen de posities van VB kiezers overeen met de posities van hun partij, en dit geldt niet alleen voor hun kernthema migratie.

Het belang van ideologische congruentie voor een bredere reeks aan onderwerpen zien we ook voor PVDA-PTB, maar is minder uitgesproken. Voor de PVDA zien we dat ideologische congruentie aanzienlijk lager ligt met de kiezers van rechtse- en centrumpartijen, maar niet met de kiezers van de andere linkse partijen SP.A en Groen. Voor de PTB zijn de verschillen nog kleiner en zijn alle kiezers, behalve cdH en MR kiezers, het eens over een vergelijkbaar aantal onderwerpen met de PTB. We kunnen hieruit afleiden dat ideologische congruentie een minder belangrijke rol speelt aan radicaal links populistische zijde dan aan radicaal rechts populistische zijde. Eén verklaring hiervoor kan te maken hebben met het belang van bepaalde onderwerpen: het zou kunnen dat kiezers voor PVDA-PTB stemmen omwille van een of twee beleidsposities die zeer belangrijk zijn voor hen en waar ze

dezelfde mening delen, en niet voor alle andere posities die de partij inneemt op allerlei andere thema's. Dit kunnen we niet zien in onze analyses aangezien we alle posities op het zelfde niveau van belang hebben behandeld. Wel kunnen we iets zeggen over hun kernthema, namelijk het socio-economische vraagstuk. Ook daar zien we dat PVDA-PTB kiezers opnieuw sterk verschillen van rechtse kiezers, maar minder van linkse kiezers. Over het algemeen spelen ideologische overwegingen dus een belangrijke rol voor PVDA-PTB om zich te onderscheiden van kiezers aan de rechterzijde van het spectrum, maar niet zozeer van kiezers aan de linkerzijde van het spectrum.

Kortom, dit hoofdstuk heeft aangetoond dat zowel protestattitudes als ideologische overwegingen belangrijke determinanten waren om de radicaal populistische stemkeuze tijdens de 2019 verkiezingen te verklaren, maar ook dat ideologische overwegingen iets minder belangrijk waren voor de PVDA-PTB dan voor het VB. Terwijl VB kiezers zich op ideologisch vlak over het algemeen van de andere kiezers onderscheiden, doen PVDA en vooral PTB kiezers dit alleen door zich te onderscheiden van de kiezers van centrum- en rechtse partijen, niet van linkse partijen. Protestattitudes bepalen dus in sterke mate, sterker dan ideologische overwegingen, de stem voor PVDA-PTB. Dit is anders voor Vlaams Belang. Voor hen zijn zowel protestattitudes als ideologische overwegingen sterke determinanten om zich te onderscheiden van de andere partijen en zo de stemkeuze voor het VB te verklaren.